

NEHCÜ'L-BELÂĞA'NIN MÜELLİFİ VE METNİ İLE İLGİLİ PROBLEMLER

I. Giriş

Nehcü'l-Belâğa, Şîa için Hz. Ali'ye izafe edilmesinden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en önemli kaynak olarak kabul edilmesi gereken bir kitaptır. Başka bir ifade ile bu eserde yer alan cümle ve fikirlerin tamamının Hz. Ali dönemi ve yaşadığı ortamı yansıtması gerekmektedir. Özellikle

Şîa'nın erken dönemle ilgili haberleri sadece Ehl-i Beyt kanalından gelen rivayetlere dayanarak ve son derece seçici davranarak kabul ettiği gibi bilinen genel iddiaları hatırladığımızda, söz konusu eserin gerek yazarı gerekse içeriğinin önemi İslâm Mezhepleri Tarihi açısından daha da belirgin hale gelmektedir. Biz bu çalışmamızda, fikir hâdisi irtibatı adı altında formüle ettiğimiz metodolojik bakış açısıyla, söz konusu Şîi iddiaların, ele almış olduğumuz eser üzerinden, doğru ya da yanlışlığını tartışmayı hedeflemekteyiz. Çalışmamız daha çok bu eserin yazarı hakkında bilinmeyen problemleri zikretmeyi ve içeriğinde yer alan bazı anakronizm örnekleri sayılabilecek sorunları dile getirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle eserin oluşturulduğu dinî ve siyasî ortamı, arkasından yazarı konusunu, daha sonra eserin Şîi çevrelerdeki yansımalarını, yani eser üzerinde yapılan çalışmaları ve son olarak da eserde yer alan bazı problemleri ele almayı istiyoruz. Yapacak olduğumuz bu çalışmanın Şîa gibi İslâm dininin ikinci büyük çoğunluğuna sahip olan önemli bir mezhebin oluşum sürecinden bir kısmını tanımamıza katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

2. Nehcü'l-Belâğa'nın Yazıldığı Siyasî ve Dinî Ortam

Nehcü'l-Belâğa'nın yazıldığı dinî ve siyasî ortamı incelemenin, onu anlamamıza ve tanımamıza katkı sağlayacağı açıktır. Söz konusu döneme baktığımızda, karşımıza Abbâsîler devri ve bu asırda siyasî idareye hâkim olan Büveyhîler çıkmaktadır. Aynı zamanda tarihin bu kesitinde, Abbâsî topraklarında mahallî devletlerin kurulduğu, Şîa'nın mezhebî oluşumunu tamamladığı, artık kendi içinde dönüşümler yaşadığı ve kurumsallaştığı görülür.¹ Üzerinde duracağımız konuyu

¹ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1322), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1407/1987, 7/205 vd.

Sıddık KORKMAZ

Dr., Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi

daha da anlaşılır hale getirmek için bu ortamı daha detaylı olarak incelememiz gerekmektedir.

Hicrî üç ve dördüncü asırlar Şîliğ'in altın çağıdır denilebilir. O dönemde hicrî üçüncü veya miladî dokuzuncu asrın sonuna doğru Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ve hicrî dördüncü ya da miladî onuncu asrın yarısından itibaren bu günün Mısır ve Suriye'sine yayılan İsmâîlî mezhebine mensup olan Fâtımîler yer alır. Aynı şekilde Irak ve İran'ın bir kısmında hâkimiyet kuran ve Selçukluların gelişine kadar hüküm süren Büveyhîler, dönemin öteki ikinci büyük devletidir. Bölgede siyâsî idarenin Şîa lehine gelişmesi bu dönemde mezhebin sistemleşmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır diyebiliriz. Bu desteğin bir ürünü olarak Şîa'nın en güçlü olduğu yer olan, Seyyid Razî'nin de ikamet ettiği, Büveyhî emîri Muizzüddeve'nin 334/946'da ele geçirdiği Bağdat'ın batısındaki Kerh Mahallesi ön plana çıkmaktadır.² Bağdat'ın genelinin Sünnî oluşu, bu mahalledeki Şîilerin ise, siyâsîlerden destek görüşü, bu şehirdeki Şîilerle Sünnîler arasında ciddi mücadelelerin yaşanmasına sebep olabilmıştır.³ Bu ortamın diğer bir yan ürünü olarak Bağdat'ta başka Şîî merkezleri de oluşmaya başlamış ve çeşitli mezhep kavgalarına yol açabilmıştır. Bu çekişmelerin kökeninde Deylemî kökenli Muizzüddeve'nin (334-356/946-967) aldığı bazı kararların bulunduğu söylenebilir. Bu kararların birisine örnek olmak üzere, Muizzüddeve'nin 10 Muharrem 352 (8 Şubat 963) günü başlattığı uygulamayı zikredebiliriz. Söz konusu tarihte emir bütün Bağdat halkının çarşı ve dükkânlarını kapatmalarını, kadın erkek herkesin siyahlar giyerek şehirde dolaşmasını ve Hz. Hüseyin için matem tutulmasını emretmiştir. Bu ortamda Sünnî olan Bağdatlılar da, Şîilerin bir hayli güçlenmesi ve Muizzüddeve'nin de onlardan yana tavır alması sebebiyle bu emre uymak zorunda kalmışlardır. Buna ilâveten Muizzüddeve 18 Zilhicce 352'de (7 Ocak 964) Gâdir-i Hum gününün bayram olarak kutlanmasını emretmiş, bu sebeple şehir süslenerek gece gündüz şenlikler yapılmış, her taraf aydınlatılmıştır. Dükkân ve pazaryerleri açık tutulmuş ve çeşitli etkinlikler tertip edilmiştir. Bu gecenin sabahına kadar imamların kabirlerinin bulunduğu Kureyş Mezarlığı ziyaret edilmiş ve burada namazlar kılınmıştır.⁵ Daha

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/205 vd.; C. Edmund Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri*, trc., Hande Canlı, İstanbul 2005, 219-222.

³ Bkz. M. Streck, "Bağdat", *IA*, 2/195 vd.

⁴ Deylemliler, Hazar Denizi'nin güney batısındaki küçük dağlık bir bölgede yaşamış, uzun zaman İslâm'a girmeyi kabul etmemiş, ancak hicrî dördüncü/miladî onuncu asra doğru İslâm'a girmiş ve Zeydiyye mezhebini benimsemişlerdir. Büveyhîler işte bu aileden neşet etmiştir. Bkz. Minorski, V., "Dalyam", *EI*, 2/189-190, 192; Ahmet Güner, *Büveyhîlerden Adudu'd-Devle ve Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir 1992, 13 vd.; Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", *DEÜİF*, İzmir 1999, 48 vd.

⁵ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fi't-Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1385/1965, 7/15, 206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/279; Krş., İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut trz., 11/255. Gâdir-i Hum meselesi bazı Şîî müellif-

sonraki yıllarda Şîiler bu günlerde büyük merasimler düzenlemişler ve bu uygulamalarını sürdürmüşlerdir. Bu kutlamalar zaman zaman Şîilerle Sünnîler arasında şiddetli kavgalara sebep olabilmıştır.

O dönemde başlayan dinî uygulamalara başka bir örnek olmak üzere ilk defa 352/963 yılında, 10 muharrem günü Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin anısına düzenlenmiş olan "Aşûre günü"nü zikredebiliriz. Hz. Hüseyin adına genel bir yas günü ilân edilen bu günde, dükkân ve pazaryerleri kapatılmış, alışverişe son verilmiş, giyilmesi rahatsız edici olan kıllardan dokunmuş elbiseleri giyme âdeti başlatılmıştır. Yine bu gün için kadınlar saçlarını dağıtıp yüzlerini siyahlara boyayarak sokaklara dökülmüş, feryatlarla ağlayarak elbiselerini parçalayıp yüzlerini dövmüşlerdir.⁶ Şîilerin uygulamaya koyduğu bu yeni âdet daha sonra da sürdürülmüş, Sünnîlerle birçok alanda mezhebî rekabete girilmiştir.⁷ Sünnîler ise Şîilerin başlattıkları bu uygulamalara karşı sessiz kalmamış, onlara cevap olmak üzere 389/999 tarihinden itibaren o zamana kadar hiç görülmemiş olan iki faaliyet başlatmışlardır. Meselâ Şîilerin Aşûre yasına alternatif olmak üzere, bu matemden sekiz gün sonra yani 18 Muharrem'i, Mus'ab b. Zübeyr'in katledildiği gün olarak ilân etmişler ve Hz. Mus'ab'ın kabrini ziyaret etmişlerdir. Öte yandan Ğadîr-i Hum bayramına alternatif olmak üzere, bu bayramdan sekiz gün sonra, yani 26 Zilhicce gününü, Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ile mağarada buluştukları günü Yevmü'l-Ğâr olarak ilân etmişler ve bu günü bayram olarak kutlamışlardır. İşte tam böylesi bir ortamda *Nehcû'l-Belâğ'a'nın* yazarı olarak kabul edilen Seyyid Razî ve kardeşi Seyyid Murtazâ, güçlü birer şair olmalarının da desteği ile yöneticiler ile iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Yaşadıkları dönem boyunca yönetimdeki Büveyhî emîrlerinin çoğunluğunun Şîî oluşları bu ilişkileri daha da pekiştirmiştir.⁸

Bu dönemde Bağdat'ta halk arasında Sünnî-Şîî gerilimini tırmandıracak örnekler artmaya devam etmiş ve yeni yeni âdetler ortaya çıkmıştır. Meselâ o dönemde menâkıplık diye bilinen ve daha önce benzeri görülmemeyen yeni bir gelenek başlatılmıştır. Bu görevi üstlenen Şîî vaizler, kıssacılar ve şairler meşitlerde, çarşı, pazar ve sokaklarda, Hz. Ali ve torunlarının övgüsünü, kerametlerini, kahramanlıklarını ve sahabenin lânetlenmesini dile getiren şiirleri, kıssa ve menkı-

→

ler tarafından, hadisler uydurularak Hz. Peygamber dönemine taşınmış, onların bu tür iddialanna aynı metotla Sünnî müellifler de cevap verme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu rivayetlerin değerlendirilmesini içeren çalışmalar olmak üzere Bkz. Adnan Demircan, *Ğadîr-i Hum Olayı*, İstanbul, 1996, 19 vd.; Hayati Aydın, *Gadîrhum*, İstanbul 2001, 17 vd.

⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/15, 206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/279.

⁷ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 8/9-10; M. Streck, "Büveyhîler", *İA*, 2/843-845; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, 6/498-499.

⁸ Bkz. İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, trz., 3/183.

beleri, coşkulu bir biçimde anlatmışlardır.⁹ Bunlara karşılık Sünnî şair ve vaizler de geri kalmamış, sahabe'nin faziletlerini, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi, genellikle Şî'ler tarafından seilmeyen büyük isimlerin üstünlüklerini dile getirmişler, muhaliflerini eleştiren şiirler kaleme almışlardır.¹⁰ Onların bu şekilde tutum ve davranışları da fezâilhânlık diyebileceğimiz başka bir geleneğin başlamasına yol açmıştır.¹¹ Bazen bu tür çekişmeler çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine, mahallelerin ateşe verilmesine ve iş yerlerinin yağmalanıp tahrip edilmesine kadar varabilmiştir.¹²

Özetle *Nehcü'l-Belâğâ*, yukarıda kısaca bazı özelliklerine değindiğimiz, genelde Şî'a'nın lehine bir rüzgârın estiği,¹³ öte yandan ilmî ve fikrî ortamın gayet zengin olduğu bir ortamda derlenmiş ya da yazılmıştır.

3. Nehcü'l-Belâğâ'nın Derleyicisi ya da Yazan Meselesi

Nehcü'l-Belâğâ, Hz. Ali'nin hutbe, emir, söz ve vasiyetlerinden oluştuğu iddia edilen bir eserdir. Başka bir ifade ile okuyucu söz konusu eseri eline aldığı anda, adeta Hz. Ali ile karşılaşacağını düşünmektedir. Oysa durum bundan tamamen farklıdır ve eseri kimin yazdığı ya da derlediği konusu tartışmaya açıktır. Bazı kaynaklar eserin yazarını Seyyid Razî olarak takdim ederken diğer bazıları Seyyid Murtazâ olarak gösterebilmektedir. Mevcut olan *Nehcü'l-Belâğâ* nüshalarına baktığımızda, eser Seyyid Razî'ye izafe edilmektedir. Bu durumda söz konusu isim üzerinde durmak ve onu derinlemesine tanımak daha doğru olacaktır.

⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/240, 291; Ayrıca Bkz. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Kadir-Billâh", *DİA*, 24/127-128.

¹⁰ Bu bağlamda meselâ Muizzüddevlle Irak'ta 351/962 yılında sahabe'nin bazıları lânetleyen yazılan cami duvarlarına asılması şeklinde bir uygulama başlatmışken, vezirinin uyarıları üzerine geri adım atmasını bilmiştir. Halife uygulamayı değiştirerek lâneti sadece Muâviye b. Ebî Süfyân ile sınırlandırmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/171, 777-8; Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi", 54.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/240, 9/16; Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi", 56-58.

¹² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/119, 60, 237, 238, 8/47-48, 55, 140-143; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, trc., Salih Şaban, İstanbul 2000, 87 vd.

¹³ Seyyid Razî ve Seyyid Murtazâ'nın yaşadıkları dönemde Büveyhîler, çoğu zaman Şî'leri desteklemiş olsalar da, genel siyasetleri açısından daha çok halkın idaresi ile ilgilendiklerini hatırlamak gerekmektedir. Bu dönemde birçok farklı mezheplere mensup ilim adamı da yetişmiştir. Meselâ büyük şair el-Mütenebbî (354/965), Hanefî fıkıhçısı el-Cessâs (370/981), filozof ve tarihçi Ebû Süleyman es-Sicistânî (375/985), İmâmiyye'nin kelâm ve dinî temellerinin kurucularından olan Şeyh Sadûk (381/991), ilim tarihçisi İbnü'n-Nedîm (385/995) Eş'arî kelâmının önde gelen isimlerinden el-Bâkallânî (403/1013), Şâfiî fıkıhçısı Ebû Hâmid el-İsferâinî (406/1015), Şî'a'dan Şeyh Müfid (413/1022), Mu'tezile'nin önemli isimlerinden olan Kâdî Abdülcebbar (415/1025), İbn Miskeveyh (421/1030), İbn Sînâ (428/1037) ve siyaset uzmanı Şâfiî el-Mâverdi (450/1058) gibi isimler bu cümledendirler. Büveyhîler bu dönemde Hıristiyan ve Yahudileri de bazı idarî görevlere getirebilmişlerdir. Öte yandan Bağdat'taki bazı liyakatli yöneticiler döneminde, valilerin de teşviki ile Sünnî ve Şî'lerin birlikte Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in mezarlarını ziyaret ettikleri, biri diğerinin bazı âdet ve uygulamalarını uyguladıkları da görülmüştür. Bkz. Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi", 62-64; M. Streck, "Büveyhîler", *İA*, 2/843-845; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, 6/498-499.

3. a. Seyyid Razî ve Ailesi

Seyyid Razî oldukça kültürlü bir ortamda Şîî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası olan Hüseyin b. Mûsâ el-Alevî 307/920 yılında doğmuştur. Bağdat'ta, Abbâsî halifelerinin özel ilgisini çekmiş, Büveyhîler döneminde beş defa "Nakîbü't-Tâlibiyîn" denilen, Hz. Fâtıma yoluyla Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin listesini çıkarma ve onlara rehberlik etme görevini üstlenmiştir.¹⁴ Ancak daha sonraları Büveyhîlerin zaman zaman Şîîleri açıktan desteklemeleri üzerine çıkan karışıklıklardan dolayı, babası bu görevi bırakmış, yerine ise er-Razî'nin kendisi geçmiştir.¹⁵ Bununla birlikte onun bu görevi alış sebebinin Büveyhî hükümdarı Bahâüddeve'ye yazdığı, övgü dolu şiirler olduğu kanaatleri de vardır.¹⁶ Seyyid Razî'nin babası İbn Ebi'l-Hadîd'in aktardığına göre, âmâ olarak 93 yaşında, 400/1009 yılında vefat etmiştir.¹⁷

Seyyid Razî'nin annesi ise, Fâtıma bint el-Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin en-Nâsır el-Esamm'dır. Deylem ve Taberistan'da hüküm süren Zeydî mezhebine mensup bir aileden gelmektedir. Bununla birlikte er-Razî'nin anne tarafından soyunun Hz. Ali'ye dayandığı, dedesinin âlim, zahit, edip ve şair birisi olduğu hakkında rivayetler bulunmaktadır.¹⁸ Özetle Razî ailesi tamamen Şîî kültürün hâkim olduğu bir ortama sahiptir. Ailenin bu özelliğinin çocuklar üzerinde derin tesirleri olacağı muhakkaktır.

Nehcû'l-Belâğâ'nın yazarı olan Seyyid Razî'nin asıl adı ise Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed b. Mûsâ b. İbrahim b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'dir.¹⁹ Bağdat'ta, 359/969 yılında doğduğu ve 406/1015 yılında öldüğü bilinmektedir.²⁰ İmâmiyye Şîasının yedinci

¹⁴ Daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdüren bu kurum Hz. Peygamber'in sülâlesinin işleri ile ilgilenen memurların yürüttüğü bir müesseseye dönüşmüştür. "Nakîbü'l-Eşrâf" adını alan bu müessesenin sorumlusu; Peygamber sülâlesi mensuplarının işlerine bakar, neseplerini kayıt ve zapt eder, doğumlarını ölümlemlerini deftere geçirir, haklarını gözetir, fey ve ganimetten kendilerine ait hisseyi alıp aralarında dağıtır, sülâleden olan kadınların denk olmayanlarla evlenmelerine mâni olurdu. Bu kurumun daha sonraki dönemlerdeki durumu için Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, trz., 3/647.

¹⁵ ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Târîhu'l-İslâm*, trz., 1/2910; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/3.

¹⁶ F. Krenkow, "Şerif Radî", *İA*, 11/443. Ayrıca internette yazarı belirtilmeksizin verilen bir makaledeki değişik bir bakış açısı ve orada verilen bilgiler için Bkz. "Seyyid Razî'nin Şahsiyetine Kısa Bir Bakış" <http://www.caferilik.com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/sahsiyet.htm>, [03. 02. 2007.]

¹⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, Abdülhamid Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin (656/1258), *Şerhu Nehcû'l-Belâğâ*, 1404/1983, 1/31; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/2910, 2948.

¹⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerh*, 1/32-33; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *DİA*, 16/356-358.

¹⁹ ez-Zehabî, *el-Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk., Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Beyrut 1995, 6/118. Ayrıca Bkz. el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, trz., 1/112.

²⁰ Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarîhi*, Konya 1992, 35.

imamı olan Mûsâ Kâzım kanalıyla Hz. Ali'nin soyuna dayandığı için kendisine ve kardeşine "el-Mûsevî" lâkabı verildiği bilinmektedir.²¹ Kendisine yazdığı şiirler dolayısıyla Büveyhî emîri Bahâüddeve ona "er-Razî" lâkabını vermiş ve onu taltif etmiştir. Böylece eskiden adı Ebu'l-Hasan Muhammed olan bu isim, artık er-Razî lâkabıyla meşhur olmuştur. Aynı emirden 400/923 yılında "eş-Şerif" lâkabını da almıştır.²² Daha on yaşında iken şiirler yazdığı ve Kureyş içinden çıkan en büyük şair olduğu iddia edilen²³ Razî'nin birçok eseri de bulunmaktadır.²⁴

Seyyid Razî'nin Şîa için değeri kaynaklara birçok açıdan yer almıştır. Mese-lâ İbn Ebi'l-Hadîd onun bu değeri hakkında ilginç nakillerde bulunarak bir rüyadan söz etmektedir.²⁵ Ancak onun aktarmış olduğu bu türden olaylar, elbette ki Seyyid Razî ve kardeşinin dinî otoritesini yükseltmek için uydurulmuş rivayetler görüntüsündedir. Aynı şekilde İbn Ebi'l-Hadîd, Razî'nin 30 yaşından sonra Kur'ân'ı ezberlediğini, buna ilâveten hiç kimseden hatta babasından bile hediye kabul

²¹ en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbâs (450/1058), *Ricâl*, Kum 1418/1997, 397; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerh*, 1/31; ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, trz., 3/1065; *Târîhu'l-İslâm*, 1/2948.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/12; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 3/182; Krenkow, "Şerif Radî", *İA*, 11/443; Erdoğan Merçil, "Bahâüddeve", *DİA*, 4/475-476.

²³ el-Hamevî, Takıyyüddîn Ali b. Abdullah, *Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb*, thk., Âsım Şaîtu, Beyrut 1987, 1/426.

²⁴ Razî'nin eserlerinden kaynaklarda hakkında bilgi bulunan ve bizim tespit edebildiklerimiz şunlardır: 1. *Mecâzü'l-Kur'ân*, Bu eser *Telhîsu'l-Beyân an Mecâzi'l-Kur'ân* adıyla neşredilmiştir. 2. *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*. Bu eser de Ezher Üniversitesi hocalarından Tâhâ Muhammed ez-Zeynî tarafından tahkik edilerek Kahire'de 1387/1967 yılında neşredilmiştir. 3. *Hasâsü'l-Eimme*. Bu eser Muhammed Hâdî el-Emînî tarafından tahkik edilerek Meşhed'de 1406/1985 basılmıştır. 4. *Divânü Şi'r*. İki cilt halinde basılmıştır. 5. *Resâilü'l-Sâbi'* ve *Ş-Şerîf er-Razî*. Bu eser *Muhtâru Şi'r's-Sâbi'* ve *Mecmûa mâ Dâre beynehû* ve *beyne Ebî İshâk es-Sabî mine'r-Resâil* adlı eserlerin birlikte basımıdır. 6. *Hasâsü Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*. 7. *Resâil*. 8. *Hakâiku't-Te'vil fî Müteşâbihî't-Tenzil*. Ziriklî, *el-Hasen min Şi'r'i'l-Hüseyn* adlı bir eserinin sekiz cilt halinde yazma olarak bulunduğunu, bu eserinin *Şi'r'i İbni'l-Haccâc'*dan seçme olduğu, harf sırasına göre tertip edildiğini belirtir. Ayrıca Zeki Mübârek'in *Abkariyyetü eş-Şerîf er-Razî* ve Muhammed Rızâ Âl-i Kâşifü'l-Gitâ'nın *eş-Şerîf er-Razî* adlı eserlerinin bulunduğunu bildirir. Bkz. en-Necâşî, *Ricâl*, 397. Krş., İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferûh (385/995), *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978, 193; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 3/182-184; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943, 1/81; *Supp.*, Leiden 1937, 1/131-132; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1990, 6/99; Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye "Mukaddimetü'n-Nâşir"*, 8.

²⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, Seyyid Razî'nin Şîliğinin değerini şöyle bir rüya ile hikâye eder: Tarihçilerin yazdığına göre Şeyh Müfîd bir gün rüyasında Hz. Fâtima'yı görür. Hz. Fâtima, oğulları Hasan ve Hüseyin'i ellerinden tutarak yanına getirir. Selam verdikten sonra şöyle der: "Ey Şeyh, bunlar benim çocuklarımdır, onlara fıkıh ilmini ve dinî hükümleri öğret!" Şeyh Müfîd uykudan uyanır ve bu ilginç rüyanın ne anlama geldiğini düşünür. Ertesi gün her zamanki gibi Bağdat'ta Şîilerin oturduğu Kerh Mahallesi'ndeki mes-citte ders verirken birden bir kadının iki çocuğunun elinden tutarak camiye geldiğini görür. Kadın selam vererek Müfîd'in rüyasında gördüğü sözleri aynen tekrar eder. O kadın Seyyid Razî'nin annesi, yanındaki öteki çocuk ise, ağabeyi Seyyid Murtazâ'dır. Anneleri çocuklarının Şeyh Müfîd'den ders okumalarını istemektedir. Rivayete göre Şeyh Müfîd gördüğü rüya ve yaşadıkları karşısında şaşırır, kadına ve çocuklarına büyük saygı duyar, ardından da bu çocukların eğitimlerini üstlenir. Bkz. *Şerh*, 1/41-42.

etmeyen bir kişiliğe sahip olduğunu anlatır.²⁶ er-Razî 404/1013 yılının Muharrem ayında 47 yaşında vefat etmiştir.²⁷ Cenaze namazına devletten ve halktan önde gelenler katılmıştır. Cenazesi önceleri evinin bulunduğu yere defnedilmiş ancak daha sonra kardeşi el-Murtazâ mezarını, sürekli onun mezarına bakmaktan acı duyduğu gerekçesi ile Şîî imamlardan Mûsâ Kâzım'ın meşhedine taşıtmıştır.²⁸ Ölümünden sonra Razî'nin sürdürdüğü görevlerini ise ağabeyi Murtazâ üstlenmiş, yetkileri artırılmış ve ona ilâve makamlar verilmiştir.²⁹

3. b. Seyyid Murtazâ

Nehcû'l-Belâğâ'nın kim tarafından derlendiği ya da yazıldığı meselesini anlayabilmek için üzerinde durulması gereken bir başka isim ise, Seyyid Razî'nin büyük kardeşi olan Seyyid ya da Şerîf Murtazâ'dır. Tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Musa el-Mûsevî olan Murtazâ 355/965 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Murtazâ, Şeyh Müfid ve benzeri Şîî âlimlerden ders almış, fıkıh, usûl, kelâm, tefsir, hadis, şiir ve edebiyat dalında çeşitli eserler vermiştir. Şeyh Tûsî gibi Şîa'nın önde gelen isimlerine eğitmenlik yapmış ve Bağdat'ta 436/1044 yılında vefat etmiştir.³⁰

İbn Kesîr, Murtazâ'nın İmâmîyye ve Mu'tezile'yi savunan şiirler yazdığını ve bu konuda yapılan tartışmalara katıldığından söz eder. Meselâ o namazda secde-nin sadece toprak üzerine yapılabileceği kanaatine sahiptir.³¹ Aynı şekilde o fikhî

²⁶ Şerh, 1/33.

²⁷ http://www33.brinkster.com/muntezir/nehcul_belaga/nehculb_seyyid_razi.htm [03. 02. 2007.] adresli sitede Seyyid Razî'nin "Dâru'l-İlim" diye bilinen bir medrese kurarak, buradaki öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı ve onlara burs verdiği buna ilâveten büyük bir kütüphane kurduğu burada bir de ambar tahsis ettiği, bu ambarın anahtarını bütün öğrencilerine verdiği, isteyen her türlü ihtiyacını karşılamasına imkân hazırladığı yine bu ambarın sorumluluğunu büyük coğrafya âlimi olan Ebû Ahmed Abdüsselâm b. Hüseyin el-Basrî'ye verdiği, herkesin kullanmasına da müsaade ettiği, bu medresenin Seyyid Razî'nin ölümünden sonra ağabeyi Seyyid Murtazâ tarafından idare edildiği şeklinde kaynağı belirtilmeksizin rivayetlere yer verilmektedir. Bu tür iddia ve rivayetler kanaatimizce günümüzün Şîa mensuplarını hayır ve hasenata teşvik gayretleridir. Razî'nin biyografisi ile ilgili erken dönem kaynaklarında böyle bir rivayete ulaşabilmiş değiliz.

²⁸ Şerh, 1/40-41.

²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/3-4.

³⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Ebî Bekr (463/1070), *Târîhu Bağdâd*, Beyrut trz., 1/55, 2/246 vd.; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Arkasûsî, Beyrut 1406/1986, 17/588; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 3/256-258; el-Meclisî, Muhammed Bâkir (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1404/1698, 104/71; Krenkow, "Şerif Radî", *IA*, 11/443.

³¹ Murtazâ'nın çoğunluğu fikhî konularla ilgili olan İbn Kesîr'in naklettiği görüşleri de şunlardır: "Taharette taş kullanmak, küçük abdest için değil, büyük abdest için gereklidir. Ehl-i Kitaptan olan kadınlarla evlenmek haramdır. Ehl-i Kitabın kestikleri hayvanların etleri de yenmez. Bununla birlikte Ehl-i Kitap ya da diğer kâfirlerin yaptıkları yemekler de yenmez. Boşanma ancak iki şahidin huzurunda gerçekleşebilir. Yatsı namazını kılmayıp, gecenin yansına kadar uyuyan kimsenin bu namazı kaza etmesi ve günahına kefarete olarak ertesi gün oruç tutması gerekir. Kadın saçını kesecek olursa,

konularda, çoğunluğun görüşüne aykırı fikirlere sahip olmakla beraber, sahabenin yerilmesi konusunda da bazı görüşleri vardır. Meselâ Hz. Ömer, Osman, Âişe ve Hafsa'nın kâfir olduklarını iddia ederek, onlar hakkında çirkin sözler nakletmiştir.³²

İbn Kesîr, Seyyîd Murtazâ hakkında bilgi verirken onun İmâmî ve Mu'tezilî olduğunu belirtir. İlminin genişliğine vurgu olmak üzere de yanında her mezhebin görüşlerinin tartışıldığını aktarır. Onun bu tasvirleri Murtazâ'nın hem usûlî, hem de güçlü bir şair olduğunun ifadeleri olmalıdır.³³ Son dönemde yapılan çalışmalara göre o, hocası Müfîd'in akılla vahyi birleştirme metodunun ötesinde, daha çok akla baş vurarak, kelâm ve fıkıh usûlünü birbirinden ayırmaya çalışan birisidir.³⁴ Allah'ın, taklitle değil sadece akıl yoluyla bilinebileceğini iddia etmiş, imametin gerekliliğinin sadece akılla ispat edilebileceğini savunmuştur. Bu özellikleri ile İmâmîye mezhebinin kurumsallaşmasında ulemaya daha büyük bir rol vermiş ve onların toplumdaki etkinliklerini sağlamıştır.³⁵

Yukarıda verdiğimiz *Nehcül-Beldğ'a*'nın yazarı/yazarları ve ailesini tanımaya yönelik ön bilgilerden sonra, bu eseri kimin yazdığı ya da derlediği konusuna geçebiliriz.³⁶ Bu bağlamda Muhammed b. Tâhir el-Kayserânî,³⁷ Zehebî,³⁸ İbn Hacer, ve İbnü'l-İmâd³⁹ gibi isimler eseri Murtazâ'nın yazdığı şeklinde görüşlere sahiptirler.⁴⁰ Söz konusu müelliflere göre eser, Hz. Ali'ye iftiralarla dolu olup, Ebû Bekir ile Ömer'e karşı yapılan açık ilhâd ve sövgüler içermektedir.⁴¹

→

hatâen birisini öldürmüş gibi kefareti vermesi gerekir. Bir musibet anında elbisesini parçalayan kimsenin yemin kefareti vermesi gerekir. Bilmeden evli bir kadınla evlenen kimsenin beş dirhem sadaka vermesi gerekir. Hırsızlığın cezası parmak uçlarının kesilmesidir". İbn Kesîr'in, İbnü'l-Cevzî'den nakille verdiği bu rivayetler içerisinde, kanaatimizce "saçını kesen kadın" ya da "bilmeden evli bir kadınla evlenmek" gibi konularda olduğu üzere abartılı iddiaların olabileceğini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bkz.; *el-Biddâye ve'n-Nihâye*, 12/53.

³² İbn Kesîr, *el-Biddâye ve'n-Nihâye*, 12/53.

³³ İbn Kesîr, *el-Biddâye ve'n-Nihâye*, 12/35.

³⁴ Mazlum Uyar, *İmâmîye Şırası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul 2000, 102 vd.

³⁵ Mazlum Uyar, *Ahbârîlik*, İstanbul 2000, 102; *Şif Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, 34 vd.

³⁶ Eserin Seyyid Şerif Murtazâ tarafından yazıldığı fikrinin hararetle savunucularından birisi olmak üzere Bkz. eş-Şeyh Abdullah Zakîl (Zukayl ?), <http://www.muslim.net/vb/showthread.php?t=65077>. [02. 2007.]

³⁷ Muhammed b. Tâhir el-Kayserânî (507/1113), *Tezkiratü'l-Huffâz*, thk., Hamdî Abdülmeccid İsmail es-Selefi, Riyad 1415/1994, 3/119.

³⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 5/152.

³⁹ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fazl, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Lisânü'l-Mizân*, thk., komisyon, Beyrut 1406/1986, 4/223; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 3/257.

⁴⁰ Aynı şekilde bkz. et-Tirablûsî, İbrahim b. Muhammed b. Sibt el-Acemî Ebu'l-Vefâ el-Halebî (841/1437), *el-Keşfü'l-Hasîs*, thk., Subhî es-Samarrâî, Beyrut 1407/1986, 1/187.

⁴¹ Bkz. Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah (1067/1656), *Keşfü'z-Zunûn*, Beyrut 1413/1992, 1/187, 2/1991. Benzer şekildeki çağdaş görüşler için Bkz. Siddîk b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcüdü'l-Ulûm*, Beyrut 1978, 3/66 vd.

İsim ve görüşlerini zikrettiğimiz Sünnî yazarları destekleyen bazı mahtut *Nehcü'l-Belâğ'a* nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu yazmalarda, ilk bakışta Seyyid Murtaşâ müellif ya da derleyici olarak gösterilmektedir. Bu ve benzeri eserler derinlemesine incelendiğinde konu daha da açıklık kazanacaktır.⁴²

Konu ile ilgili olarak Şîî âlimlerin çoğu *Nehcü'l-Belâğ'a*'nın Seyyid Murtaşâ'ya ait olabileceği iddiasını şiddetle reddederek, eseri Seyyid Razî'nin derlemiş olduğunu savunmaktadırlar.⁴³ Eserin Razî'ye mi yoksa Murtaşâ'ya mı ait olduğu konusundaki tartışmalar bir yana, eser Razî'nin kitabı olarak yaygınlik kazanmıştır. Bu kanaatin oluşmasına örnek olmak üzere, Âmulî'nin de işaret ettiği gibi⁴⁴ *Nehcü'l-Belâğ'a* içerisinde 21. Hutbe nakledildikten sonra "Biz *el-Hasâis* adlı kitabımızda bu hutbenin değerine işaret ettik" gibi bir ifadenin bulunması verilebilir.⁴⁵ Çünkü bu eser Şerif Razî'ye nispet edilen eserler arasında yer almaktadır.⁴⁶ Murtaşâ'ya zıfâ edilen eserler arasında genellikle, *Nehcü'l-Belâğ'a*'nın bulunmayışı, bu ihtimali destekleyecek mahiyette görünmektedir.⁴⁷ Bu durumda ise eserin Şerif Razî'ye aidiyeti daha büyük bir ihtimal kazanmaktadır. Seyyid Murtaşâ hakkında söylenenler ve kütüphanelerdeki ona ait gösterilen nüshalar, belki de onun da kendisine ait bir *Nehcü'l-Belâğ'a*'sının olduğu ya da müstensih hatasından kaynaklandığı anlamına gelebilir. Bu ihtimalin ise başka bir çalışmayla ele alınması ve o zaman netleşebileceği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak *Nehcü'l-Belâğ'a*'nın yazarının Seyyid Razî mi yoksa ağabey Murtaşâ mı olduğu tartışmalarını gözden ırak tutmamak gerekmektedir. Konu ile ilgili Kayserânî, Zehebî ve İbn Hacer gibi âlimlerin düşüncelerinin, sahabenin bazılarına itham dolu cümleleri içerdiği gibi bir gerekçeye dayandığı hatırlanırsa, bu kanaatin mezhebî saiklarla oluştuğu düşünülebilir. Öte yandan çalışmamızın ilerleyen sayfalarında başka örneklerini de vereceğimiz üzere, zaten eklektik ve

⁴² Bkz. *Nehcü'l-Belâğ'a*, Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Bağdâdî eş-Şerif el-Murtaşâ; müst. Ali b. Muhammed, 381 vr. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye/Reisülküttab, 941; müst. Ahmed b. Şahab el-Mısıfî, 381 vr.; Reisülküttab, 943; müst. Abdullah b. Ukayl. 197 vr.; Ayasofya, 4343 müst. Hâfız Ahmed el-Erdistavî, 252 vr. Söz konusu eserlerin tespit ve tetkikindeki katkılarından dolayı değerli meslektaşlarım Dr. Ramazan Yıldırım ve Arş. Gör. Murat Ak'a teşekkür ederim.

⁴³ <http://www.balaghah.net/nahj-htm/ara/javab/?id=7> internet adresinde bu konudaki Şîî âlimlerin cevaplarını bulmak mümkündür. [Site 03. 02. 2007 tarihi itibarıyla açık görünmüyor.]

⁴⁴ Hasan Hasanzâde Âmulî, "*Nehcü'l-Belâğ'a*'nın Senetleri Hakkında", <http://www.al-shia.com/html/tur/>, [03.02. 2007.]

⁴⁵ Bkz. *Nehcü'l-Belâğ'a*, thk., Subhî Sâlih, Beyrut 1387/1967, 63.

⁴⁶ Bkz. en-Necâşî, *Ricâl*, 397.

⁴⁷ Murtaşâ'ya nispet edilen eserler ise şunlardır: *el-Gurer ve'd-Dürer*, eş-Şihâb fi's-Şeybi ve's-Şâb, eş-Şâfî fi'l-İlmâme, *Tenzihü'l-Enbiyâ*, *el-İntisâr*, *el-Mesâilü'n-Nâsıyye*, *Kasîde li's-Seyyid el-Hımyerî*, *İnkâzû'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader*, *er-Resâil*, *Tayfû'l-Hayâl*, *Mukaddime fi'l-Usûli'l-İtikâdiyye*, *Evsâfû'l-Bürûk ve Divânü Şîr*. Bkz. ez-Zehabî, *Şiyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, 17/588; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/278; C. Brockelmann, "Murtaşâ-Şerif", *İA*, 8/657-658.

sonradan oluşturulmuş bir yapıda olduğu görülen eseri, Şîî âlimlerin de iddialarına hak vererek, şimdilik Razî'ye izafe etmek daha doğru görünmektedir.

4. Nehcü'l-Belâğ'a'nın Kaynakları ve Şerhleri Meselesi

Nehcü'l-Belâğ'a'nın ilk kaynağı olarak eserin yazarı Seyyid Razî'nin bizzat kendisini kabul etmek mümkündür.⁴⁸ Yukarıda bazılarını zikretmiş olduğumuz *Nehcü'l-Belâğ'a* üzerinde yapılan birtakım tartışmalar, Şîî âlimleri bu eserin kaynaklarını tespit etmek gibi bir çalışmaya sevk etmiştir. Nitekim "*Nehcü'l-Belâğ'a*'nın müstedrekleri" gibi tanım ve listelerin bulunması bu durumun açık bir kanıtı durumundadır. Ancak konuyla ilgili genellikle bilinen eserler olmak üzere,⁴⁹ verilen isimlerin bir kısmının Şîî oluşu ve mezhebin teşekkülünde önemli yer almaları, eserin oluşumu ve içeriği açısından anlam taşımaktadır. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak hacimli bir eser kaleme aldığı ifade eden Âmulî, söz konusu listenin daha da uzayabileceğini belirtmektedir.

Nehcü'l-Belâğ'a hakkında üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, eser içinde yer alıp da, eserin derlendiği dönemden önceki kaynaklarda bulunmayan birtakım metinler sorunudur. Bu tür metinlerin Kur'ân'dan sonra ikinci derecede önemli bir kaynak olarak gösterilen⁵⁰ böylesi bir eserde *Nehcü'l-*

⁴⁸ Seyyid Razî bu kitabı nasıl hazırladığı hakkında bilgi verirken, daha önceden Hz. Ali ve Şîa'nın imamları ile ilgili bir kitap yazmaya başladığını, yaptığı çalışmanın son bölümünü öğütlere, hikmetlere, âdâba ve bu konu ile ilgili meselelere dair konuşma ve sözlerine ayırdığını, eserini okuyan dostlarının bu eserini çok beğendiğini, kendisinden Hz. Ali'nin çeşitli konuları içeren sözlerinden seçme yaparak, başka bir kitap yazmasını istediklerini, bu istek üzerine de *Nehcü'l-Belâğ'a*'yı hazırladığını belirtir. Bkz. *Nehcü'l-Belâğ'a*, 34; *Hasâisü'l-Eimme*, thk., Muhammed Hâdî el-Emînî, Meşhed 1406/1985, 11.

⁴⁹ Bu konuda verilen en genel liste olmak üzere şu yazar ve eser isimleri ile karşılaşmak mümkündür: Ebu'l-Fazl Nasr b. Müzâhim el-Minkârî (212/827) 'nin *Kitâbü's-Sıffîn*'i, Ebû İshâk İbrahim Muhammed b. Saîd es-Sakafî (283/896) 'nin *el-Ğârât*'ı, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (285/898) 'in, *el-Kâmil*'i, Ebû Osman Ömer b. el-Câhız (255/868) 'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, Ahmed b. Ebu'l-Ya'kûbî (292/904) 'nin *Târîh*'i, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922) 'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'u, Huccetü'l-İslâm el-Küleynî (329/940) 'nin *el-Kâfî*'si, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957) 'nin *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*'i, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (346/957) 'nin *Târîhu'l-Hulefâ ve el-Imâme ve's-Siyâse* adlı eserleri, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî eş-Şeyh Sadûk (381/991) 'un eserleri ve Şeyh Müfid (413/1022) 'in eserleri ve Vâkıdî (212/827) 'den yaptığı nakiller. Bkz. Hasan Hasanzâde Âmulî, "*Nehcü'l-Belâğ'a*'nın Senetleri Hakkında", <http://www.al-shia.com/html/tur/>; [03.02. 2007.] Bu konu ile ilgili olarak yukarıda sayılan yazar ve eser isimlerinden başka listeler de verilmiştir. Konuya farklı bir açıdan yaklaşan ve değişik yazar ve eser ismi zikreden bir çalışma için Bkz. <http://www.cafenilik.com/kutuphane/hadis/nehculbelaga/senetler.htm>; "*Nehcü'l-Belâğ'a*'nın Senetleri", [Site 03. 02. 2007 tarihi itibarıyla açık görünmüyor.] Ayrıca Bkz. <http://www.İslâm4u.com/almojib/5/0/5.0.5.htm>. [03. 02. 2007.]

⁵⁰ Bkz. Hasanzâde Âmulî, "*Nehcü'l-Belâğ'a*'nın Senetleri Hakkında", <http://www.al-shia.com/html/tur/>; [03. 02. 2007.] Ayrıca Bkz. Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, trc., Hüseyin Hatemi, İstanbul 1986, 50-51.

Belâğâ'nın bu kısımlarının Seyyid Razî veya Murtazâ tarafından uydurulmuş olduğunu söylemek Şîî âlimler için elbette mümkün değildir. Bu durumda yapılacak tek bir şey vardır; o da eserin derleyicisi zamanında bulunan eserlerin birçoğunun işgaller ve benzeri sebeplerle yakılıp, kaybolduğunu iddia etmektedir. Nitekim diğer birçok Şîî müellif gibi el-Hatîb de benzer bir açıklamaya sığınmış görünmektedir. Yazar, eserin yazıldığı dönemde Bağdat'taki kütüphanelerden başlayarak Gırnata'daki kütüphanelere varıncaya kadar birçok önemli ilim merkezinin binlere varan ciltlik eserlere sahip olduğunu dile getirmeye çalışmaktadır.⁵¹ Oysa eserin oluşturulduğu muhtemel dönem olan hicrî dördüncü ya da beşinci asır Şîa'nın ilmî eserlerden daha ziyade, siyasîlerden destek gördüğü bir dönemdir. Kanaatimizce eserin kendisinden önceki kaynaklarda yer alan bölümlerinin tespiti yerine, hangi siyasîlerin ve hangi şartların etkin olduğu yönündeki çalışmalar daha aydınlatıcı olacaktır.

Nehcû'l-Belâğâ üzerine yapılan birçok şerhin varlığı da göze çarpmaktadır.⁵² Meselâ Muhsin el-Emîn, 36 eser ve şârih adı zikretmektedir.⁵³ Öte yandan

⁵¹ es-Seyyid Abdüzzehra el-Huseynî el-Hatîb, *Mesâdiru Nehci'l-Belâğâ*, Beyrut 1405/1985, 1/22. Benzer bir bakış açısı için Bkz. Abdulkaki Gölpınarlı, "Takdim", *Nehc'ül-Belâğâ*, İstanbul trz., 8.

⁵² <http://www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/akaid/Nehc1.htm> [03. 02. 2007.] adresindeki Dr. Seyyid Cevâd Mustafavî "Nehc'ül-Belâğâ'yı Tanıyalım" adlı çalışmasında bu eserin aslında müstedreklerinin de bulunduğu ve bu şekilde birçok eserin kaleme alındığını belirtmekte ve aşağıdaki listeyi vermektedir: "1- Şeyh Hâdî, *Kâşifu'l-Gitâ* (eser adı verilmemiş), 2- Şeyh Muhammed Bâkır Mahmûdî, *Nehc'ül-Saâde fî Müstedreki Nehci'l-Belâğâ*, 3- Abdullah b. İsmail Halebî, *Kitâbü't-Tezâil*, 4- İbn Nakî Ahmed b. Yahyâ, *Mülhaku Nehci'l-Belâğâ*, 5- Halef b. Seyyid Abdülmuttalib Meşâşî, *en-Nehc'ül-t-Takvîm*, 6- Seyyid Hasan Mîr Cihânî Tabatabâî, *Misbâhu'l-Belâğâ*, 7- Abdülvâhid Amedî, *Gureru'l-Hikem ve Düneru'l-Kilem*, 8- İbn-i Ebî'l-Hadîd, *el-Hikemü'l-Mensûre*, 9- *Destâru Medîlimi'l-Hikem* (Yazarı belli değil), 10- Ebu'l-Abbâs Simerî, *Kelâmü Ali ve Hutabuhû*, 11- Şeyh Ali Vâsîfî, *Uyunü'l-Hikem ve'l-Mevâiz*, 12- Mahmûd b. Ebî Bekr Hâfîz Medenî, *Hutabu Ali b. Ebî Tâlib*, 13- Fazl b. Hasan Tebersî *Nesru'l-Leâlî*, 14- Fazl b. Râvendî, *Nesru'l-Leâlî*, 15- Reşîd Vetvat, *Matlûbu külli Tâlib*, 16- İbn Fehd Hillî, *İstihrâc'ül-Vekâyi'l-Müstakbele*, 17- Mîr Kâsım Karabâğî, *Müntehabü Vesâyi'î Emîn'l-Mü'minîn*, 18- Hacı Sultan İsfahânî, *Vesâyi'î Emîn'l-Mü'minîn*, 19- Hüseyinî Zehebî Şirâzî, *el-Leâlî'l-Mensûre*, 20- Şeyh Abdullah Behranî Semahicî, *es-Sahîfetü'l-Aleviyye* 21- Hacı Mirza Hüseyin Nûrî, *es-Sahîfetü'l-Aleviyyeti's-Sâniye*, 22- *Hikemi Ali b. Ebî Tâlib* (yazarı belli değil), 23- Şeyh Muhammed Harz, *Hutabu Emîn'l-Mü'minîn, fî'l-Melâhim mea şerhihâ*, 24- Şeyh Servet Şerkavî Mısırî, *Hüden ve Nûr*. Biz bu çalışmamızda maalesef bu eserlerin tamamına ulaşamadığımız için inceleme şansı bulamadık. Konuyla ilgili daha geniş araştırma yapacak olanlar için faydalı olacağını düşündüğümüzden söz konusu listeyi nakletmeyi uygun görüyoruz. Ancak bu listenin değişik kaynaklarda artabileceğini de vurgulamak gerekmektedir.

⁵³ Bkz. *A'yânü's-Şîa*, thk., Hasan el-Emîn, Beyrut 1406/1986, 1/544-545. Seyyid Mustafavî'nin belirttiğine göre de *Nehc'ül-Belâğâ'yı* Muhaddis Nûrî, Seyyid Muhsin Emîn, Şeyh Abdülhüseyn Emînî, Hacı Şeyh Ağabozorg Tahrânî (Râzî), Seyyid Abdüzzehra Hatîb Hüseyinî ve benzeri âlimler şerh etmişlerdir. Bkz. <http://www.irib.ir/worldservice/turkishRADIO/akaid/Nehc1.htm> [03. 02. 2007 tarihi itibarıyla ulaşamıyor.] Öte yandan bu konuda <http://www.balaghah.net/nahj-htm/ara/shorah/> [03. 02. 2007.] adresinde birincisi Seyyid Razî'nin çağdaşı olarak takdim edilen es-Seyyid Ali b. Nâsır'ın, *A'lâmü Nehci'l-Belâğâ'sı* ile başlayıp, 1328/1910 yılında vefat ettiği belirtilen es-Seyyid Hüseyin b. Ahmed es-Seyyid Rahm Ali Emrullâhî ile biten ve eserinin adı zikredilmeyen bu listede 113 tane yazar ve eser ismi zikredilmektedir.

Cevâd Mustafavî konuyla ilgili birtakım âlimlerin de şerhlerinin olduğunu bildirerek başka bir liste vermektedir.⁵⁴ Söz konusu şerhler arasında İbn Ebi'l-Hadîd'in, Abbâsî halifesi Mu'tasım'ın veziri olan İmâdüddîn b. Alkame için yazmış olduğu rivayet edilen *Şerhu Nehci'l-Belâğâ* adlı eseri en meşhur ve hacimli olanıdır.⁵⁵

Bununla birlikte Şîî âlimler bu eser üzerinde yapılan tartışmalar hakkında onun Hz. Ali'ye aidiyeti ve sahihliğini ispat için birtakım çalışmalar yapma gayretine girmişlerdir. Bunlardan birisi internet üzerinde yazarı belirtilmeksizin verilen listedir. Söz konusu listede uzun bir *Nehcü'l-Belâğâ* nüshası verilmekte ve yaklaşık olarak 170 adet yazmasının bulunduğu iddia edilmektedir.⁵⁶ Söz konusu makalede hicrî dördüncü asırdan başlamak üzere, hangi tarihlerde yazılmışsa eserin o tarihteki nüshası belirtilmiş, hangi kütüphanede ve hangi numara ile kayıtlı olduğu hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Eserin içeriğine zaman zaman bazı eklemelerin yapıldığına değinilse de bu eklemelerin mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir.⁵⁷ Bu durumda listeyi hazırlayan araştırmacının bile ortak bir *Nehcü'l-Belâğâ* metni olduğu konusunda şüphenin olduğu düşünülebilir. Özetle tarihî seyri içinde bu esere birçok şerh yazılmış, kaynakları konusunda ise net bir sonuca ulaşılamamıştır.

5. Nehcü'l-Belâğâ'da Hz. Ali ile İlişkilendirilmesi Sorunlu Olan Bazı Söz ve Nakiller

Nehcü'l-Belâğâ içerisinde birtakım cümleler vardır ki bunları Hz. Ali ile ilişkilendirmek oldukça zordur. Kanaatimizce bu rivayetlerin çoğunluğu Şîa'nın imamet iddiasını desteklemek üzere esere dâhil edilmiştir. Bu metinlerden birisine örnek olarak, "Şıksikiye ya da Şakşakiye Hutbesi" içerisinde yer alan bazı ifadeleri verebiliriz.⁵⁸ Hutbede yer alan ifadelerden bir kısmı şöyledir: "*Allah'a yemin olsun ki, falan adam hilâfet makamına geldi, fakat kendisi de benim bu makama karşı konumumun, değirmen taşının, etrafında döndüğü mil gibi olduğunu biliyordu.*

⁵⁴ Mustafavî'nin söyledikleri ve bu listede verdiği isimler şunlardır: 1- Muhammed b. Amr, Fâhru Râzî (606/1209). Kiftî'nin *Târîhu'l-Hukemâ* kitabından naklen belirttiğine göre şerhi yanım kalmıştır. 2- İbn Ebi'l-Hadîd, Abdülhamîd b. Muhammed Mu'tezilî el-Medâyinî (656/1258) 3- en-Nefîsî fî Şerhi *Nehci'l-Belâğâ*. 4- Molla Sa'duddîn Taftézânî Şâfîî (792/1389)'nin bir eseri. 5- Kivâmüddîn Yûsuf b. Hasan Kâdî Bağdâdî (922/1516)'nin bir eseri. 6- Hasan b. Muhammed Saganî Haneffî (650/1252)'nin bir eseri. 7- Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abdüh (1322/1904)'un eseri. 8- Muhammed Abdüh'un şerhini, İbn Ebi'l-Hadîd'in şerhinden eklerle nakleden Muhyiddîn Hayyât. 9- el-Ezher Üniversitesi'nden Muhammed Muhyiddîn. 10- Muhammed Hasan Nâil Merseffî'nin eseri. 11- Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. Bkz. <http://www.al-shia.com>. [03. 02. 2007.]

⁵⁵ Thk., Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Beyrut 1407/1987.

⁵⁶ Bkz. www.33.brinkster.com. [03. 02. 2007 tarihi itibarıyla giriş izni verilmiyor.]

⁵⁷ Verilen listenin doğruluğunu tespit etmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, söz konusu eserlerin incelenmesi yoluna gidilememiştir.

⁵⁸ Benzer değerlendirmeler için Bkz. Ahmed el-Kâtib, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, trc., Mehmet Yolcu, Ankara 2005, 26-27.

Benden seller boşalıyordu, kuşlar ise bana erişemiyordu. Ondan elimi eteğimi çekip kendisinden tamamen yüz çevirdim, ya kesik bir el ile mücadele edecektim ya da küçüğün büyüdüğü, büyüğün kocadığı, müminin Rabbinin huzuruna çıkıncaya kadar şiddetli sıkıntısını çektiği zifiri bir karanlığa sabredecektim. Bu durumda sabra büyük ihtiyaç olduğunu gördüm. Mirasımın yağmalandığını gören gözüme çöp kaçmış, boğazımda bir kemik kalmış gibi, zorluk içinde sabrettim. Birincisi ölünce kendisinden sonra falana yönetimi havale etti, uzun süreye ve şiddetli sıkıntıya rağmen ikincisinin de ölmesine kadar sabrettim. O da yönetimi benim de içinde bulunduğum bir topluluğa bıraktı. Allah için şuraya bakın. Birinci halife seçiminde bile asıl hak sahibinin ben olduğum konusunda ne zaman şüpheye düştüler ki, ben şimdi bu insanların yakınları arasında yer alayım...⁵⁹

Söz konusu hutbede yer alan bu sözler Hz. Ali'ye söylenmiş bir dizi cümlelerden olup, Şîa'nın imamet iddiasını delillendirmek için uydurulmuş bir metne benzemektedir. Hutbede Hz. Ali'ye muhtemelen Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halife seçilmesi ile ilgili itham dolu cümleler söylenilmektedir. İlgi çeken bir durum ise, her ne kadar rızası olmasa da bu ifadelerle Hz. Ali, Şîa'nın iddia ettiği gibi bir imam olarak davranmamakta ve sonraki halifelerin hilâfetini zimnen kabul etmiş olmaktadır.⁶⁰

Seyyid Razî'nin naklettiği Hz. Ali'nin halifelik biatını alışı⁶¹ bahsinde geçen ve Ali'ye izafe edilen iddialar gerçekten ona ait iseler, bu sözler de İmâmiyye Şîasının iddialarını çürütecek türden ifadelerdir. Rivayete göre Ali şöyle demektedir: "Vallahi hilâfete râğbetim yoktu, hükmetmeye de istekli değildim. Fakat bu iş için beni siz çağırdınız, bu yükü siz yüklediniz..."⁶²

Söz konusu ifadeler bir Şîî gözüyle incelendiğinde, Ali'nin imametinin ilâhî bir tayin ve nasla belirlendiği gibi iddiaların geçerliliğinin kalmayacağı düşünülmelidir. Üstelik aynı Ali, *Nehcû'l-Belâğâ'nın* hemen ilerleyen sayfalarında Kureyş'in zulmü başlığı altında, "Ey büyük Allah'ım! Kureyş'ten ve onlara yardım eden kişiden hakkımı ve intikamımı almam için senden yardım istiyorum" demektedir.⁶³ Bu ise hem büyük bir çelişki hem de sonraki dönem Şîasının Ali'ye söyletmek istediği sözlerin başka bir örneği görüntüsündedir.

Bir başka nakil olmak üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'e biat edildiğinde yaptığı iddia edilen konuşma verilebilir. Müslümanları fitneden alkoymaya çalıştığı ilmini ve ahlâkını gösterdiği iddia edilen

⁵⁹ *Nehcû'l-Belâğâ*, 48-49.

⁶⁰ Kırş. *Nehcû'l-Belâğâ*, 48-51.

⁶¹ *Nehcû'l-Belâğâ*, 350-351.

⁶² *Nehcû'l-Belâğâ*, 321 vd.

⁶³ *Nehcû'l-Belâğâ*, 336.

metinde Hz. Ali şöyle demektedir: "Öyle esrarlı bir bilgiye sahibim ki; size açsam derin ve ıssız kuyulara sarkıtılmış ipler gibi sallanır titreriniz."⁶⁴

Bu cümleye göre Hz. Ali o dönemdeki insanların bilmediği bilgileri bilmekte ve bunu çevresindekilerden saklamaktadır. Bu iddia ise hem Ali'nin ilmini saklaması gibi bir düşünceye yol açmakta hem de fikir ve hâdise uyumu ile örtüşmemektedir. Çünkü imamet teorisinin çok daha sonraları teşekkül etmiş olduğu bilinmektedir.⁶⁵ Ayrıca eser içinde bu iddiayı desteklemek üzere oluşturulmuş, aşağıda örneklerini zikredeceğimiz başka metinler de bulunmaktadır.

Aynı bakış açısının başka bir örneği olmak üzere, Hz. Ali öğüt olarak söylediği iddia edilen bir konuşmasına şöyle başlamaktadır: "Allah'a and olsun, tebliğ edilen emirlerin, tamamlanan vaatlerin, söylenen sözlerin tümü bana öğretili. Hikmet kapılan, işlerin ve emirlerin ışığı Ehl-i Beyt'te yani bizdedir."⁶⁶

Bu ifadelerle göre Ali neredeyse sınırsız bir ilimle dolu olmakta ve bu büyük hazinesini sadece kendi hısım ve akrabalarıyla paylaşmaktadır. Yani kendi döneminde yaşayan Hz. Peygamber'in diğer ashabına karşı cimri davranmaktadır. Ya da Ali'de böylesine semavî ve ulvî bir özellik var iken, Allah kelâmı Kur'ân'a inanan sahabe, Ali'de bulunan bu bilgiyi benimsememektedir. *Nehcü'l-Belâğâ*'nın ilerleyen sayfalarında, Ali'ye izafe edilen yukarıdaki sözler bir bakıma tashih edilmeye çalışılmaktadır.⁶⁷ Ancak söz daha sonraki dönemlerde oluşmuş bulunan Şîa'nın imamet teorisine gelince, bu konu ısrarla savunulmaktadır.

Hz. Ali'ye izafe edilen insanları gıybetten sakındırma başlığı altındaki sözlerden birisi de sonraki dönemlerde imamet fikrine paralel olarak gelişmiş olması gereken, imamlardaki "ismet" sıfatı ile ilgili sözlerdir. Seyyid Razî'ye göre Ali şöyle demektedir: "İsmet sıfatına sahip, Allah'ın lütfu ile günahlardan korunmuş olan kimselerin, günah ve kötülük işleyenlere acımaları gerekir."⁶⁸ Daha sonra *Nehcü'l-Belâğâ*'nın ilerleyen sayfalarında Ali, "Allah'ın ve imamların sıfatlarını" da saymaktadır ki,⁶⁹ bu cümleler ve ele alınan fikirleri de Hz. Ali dönemi ile ilişkilendirmek doğrusu mümkün değildir. Çünkü bu anlayışın da oluşabilmesi için önce imamet fikrinin oluşması gerekmektedir. Oysa bu görüşlerin Hz. Ali döneminde bulunma ihtimali yoktur.

SÜİFD / 23

178

Nehcü'l-Belâğâ'da ilgi çekici konulardan birisi de imamların Kureyş'in Hâşimî soyundan olduğu rivayetinin dile getirilmesidir. "Halifelğin Kureyş'ten

⁶⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 52.

⁶⁵ Bkz. Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİF*, Ankara 1997, 36/87 vd.; Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt" Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreci İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara 2000, 99 vd.

⁶⁶ *Nehcü'l-Belâğâ*, 176.

⁶⁷ *Nehcü'l-Belâğâ*, 186.

⁶⁸ *Nehcü'l-Belâğâ*, 197.

⁶⁹ *Nehcü'l-Belâğâ*, 211-213.

olacağı" anlayışı ise İslâm'ın erken dönemi ile ilişkilendirilebilecek bir düşünce olmayıp, devlet başkanlarının idaredeki durumlarını meşrulaştırmak üzere sonradan oluşturulmuş bir bakış açısının ürünüdür.⁷⁰

Benzer şekilde *Nehcû'l-Belâğâ*'ya göre Hz. Ali oğlu Hasan'a Siffin Savaşı'ndan sonra yazdığı vasiyetinde bazı tavsiyelerde bulunurken, Şîa'nın imamet iddialarını çürütecek nasihatler vermektedir. Rivayete göre ümitsizliğin acısını, insanlardan bir şey istemeye yeğ tutmasını istemekte, iffetli olarak çalışıp geçinmenin, kötülükle dolu bir zenginlikten daha hayırlı olduğunu belirtmekte, oğluna hayırlı kimselerle arkadaşlık kurmasını şerhlerden uzak durmasını tavsiye etmektedir.⁷¹ Aynı yerde oğlunu ticaretten sakındırmakta ve onu mizah yapmaktan uzak durmaya davet etmektedir.⁷² Bu rivayetlerin satır aralarına baktığımızda kaşımıza şöyle bir sonuç çıkacaktır: Demek ki, Hz. Hasan insanlardan bir şeyler ummaktadır ki, babası onu iffetli olarak çalışmaya yöneltmekte ve ümitsizliğin acısını başına basmasını istemektedir. Öte yandan babası oğlunda birtakım kötü hasletler görmüştür ki, onu iyi arkadaş edinmeye yöneltmektedir. Oysa Şîa imamet teorisine göre, imamların ismet sıfatının olması gerekmektedir. Ayrıca ticaret ve mizah ile ilgili görüşlerini de daha çok Hıristiyan ruhbanlığına benzetmek mümkündür. Özetle ifade edecek olursak, bu türden ifadeleri, Şîa'nın kendi içindeki imamet iddiaları ve yaşadığı dönemdeki Hz. Ali ile ilişkilendirmemiz oldukça zordur.

Seyyid Razî'nin, ilk vahyin gelişine ilişkin farklı bir tasviri vardır ki, üzerinde mutlaka durulması gerekir. Ona göre ilk vahiy geldiğinde Hz. Ali şeytanın feryadını duyar ve "*Yâ Rasûlallah bu feryat nedir?*" diye sorar. Hz. Peygamber ise; "*Bu kendisine kulluk edilmesinden ümidini kesmiş olan şeytandır. Benim duyduğumu duyuyor, gördüğümü görüyorsun. Ancak sen nebi değil vezirsin ve hayır üzeresin*" diye cevap verir.⁷³ Öyle ki, rivayet Şîa'nın imamet teorisini desteklemek amacıyla daha da garip bir hal alır. Rivayetin devamında Mekke'nin ileri gelenleri önce Hz. Peygamber'e inanmak için ondan bir mucize göstermesini isterler. Mucize oradaki bir ağacı Hz. Peygamberin kökü ile beraber söküp elinde tutmasıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber de; "*Ey ağaç, eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyor ve benim Allah'ın rasûlü olduğumu biliyorsan, Allah'ın izni ile kökünle beraber sökül ve önümde dur!*" der. Onun bu isteğine karşılık ağaç da şiddetli bir gök gürlemesiyle, kuşun kanatlarını çırpması gibi kısa bir zamanda sökülüp gelir ve Hz. Peygamber'in önünde durur. Bazı dalları Hz. Peygamber'in diğer bazı dalları da Hz. Ali'nin omuzları üzerinde kalır. Bunun üzerine iyice küfrü ve kibri artan müşrikler bu

⁷⁰ Bkz. M. Said Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureşliliği*, Ankara 2005, 53 vd.

⁷¹ *Nehcû'l-Belâğâ*, 402.

⁷² *Nehcû'l-Belâğâ*, 402vd.

⁷³ *Nehcû'l-Belâğâ*, 301-302.

defa ağacın yarısının yerinde kalmasını ve diğer yarısının geri yerine gitmesini isterler, Hz. Peygamber de onların isteğini yerine getirir, öyle olmasını ister ve ağaç da o şekilde davranır. Bu olay üzerine Hz. Ali inananların ilki olur, Mekkeli müşrikler de inkârlarından vazgeçmezler.⁷⁴ Kısaca özetini vermiş olduğumuz, Razi'nin hem şeytana feryat ettirdiği hem de Cebrail'in sesini ya da vahyi Ali'ye duyurduğu ve ağacı bir kuş gibi oradan oraya uçurduğu bu rivayetleri, doğrusu değil Hz. Ali'ye izafe etmek, ciddiye almak bile oldukça güçtür. Hz. Peygamber'in nübüvvetine ispat için getirdiği en büyük mucize olarak Kur'ân varken, böylesi izahatlara sığınmak pek makul değildir.

Hz. Ali'nin daha on yaşında iken babası Ebû Tâlib'den çekinerek ya da önceleri Hz. Peygamber'in davet ettiği şeyin ne olduğunu bilmediğinden dolayı tereddüt ederek, Müslüman olan ilk erkek olduğu tarihî kaynaklara göre doğrudur. Böyle olmasına rağmen Hz. Hatice ondan daha da önce İslâm'ı kabul eden ilk mümindir.⁷⁵ Bununla birlikte yukarıdaki rivayette, Hz. Peygamber'e izafe edilen mucize, aslında bir Şiî gözüyle Hz. Ali'nin imametini, tahtında müstetir bir iddia ile ispat etme çabasından öte bir şey değildir.

İmamet teorisi Hz. Ali'nin, İmâmiyye'nin on iki imam silsilesi içinde yer almayan oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye için Muhtâr es-Sakafî tarafından dile getirilmiş, fakat o dönemde henüz kitlelere mâl olmamış, ancak 82/701 yılında İbnü'l-Hanefiyye'nin ölümünden sonra gulât çevrelerce ifade edilmeye başlanmıştır. Bu fikrin İmâmiyye mezhebi tarafından sistemleştirilmesinde, geneli hicrî ikinci asırda yaşayan Zürâre b. A'yen eş-Şeybânî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Nu'mân (Şeytânü't-Tâk), Ali b. İsmail b. Misem et-Temmâr, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî ve Hişâm b. Hakem gibi isimlerin rolü büyük olmuştur. Bu isimler aracılığı ile Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve onların soyundan gelen kimselerin "imam" olduğu fikri oluşturulmuştur.⁷⁶ Mesele Seyyid Razi'nin iddia ettiği gibi, Hz. Ali'nin kendisini imam olarak tanıdığı ya da gizli bir bilgiye sahip olduğunu herkese ilân ettiği gibi bir yapıya sahip değildir.⁷⁷

Yukarıdaki anlayışın devamı olarak eser içerisinde Hz. Ali'nin kâhinlik yaptığı, gelecekte haber verdiği ve bir müneccim gibi davrandığı şeklinde cümleler de yer almaktadır. Bunun örneklerinden birisi de Muâviye hakkındaki sözleridir. Söz konusu iddiaya göre Ali şöyle demektedir: *"Benden sonra size aç boğazlı, şişkin kannlı, göbekli, ne bulursa yiyen, olmayanı bile isteyen birisi musallat olacak.*

⁷⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, 301-302.

⁷⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., komisyon, Beyrut trz., 1/240-243, 245-247.

⁷⁶ Bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2006, 174 vd.

⁷⁷ Benzer iddialar için Bkz. el-Kâtib, *Şîada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 25-36.

Onu öldürün. Ama öldüremezseniz dikkatli olun! Size, bana sövmenizi emredecek, benden teberrî etmenizi isteyecek..."⁷⁸

Aynı şekilde bu sözlerin de Hz. Ali'ye ait olması mümkün değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre, geleceği Allah'tan başka kimse bilmeyecektir.⁷⁹ Şîî iddialara göre imam olan Ali'nin, oğullarından birisini imam olmaya teşvik etmesi ve onlara bu işin yollarını öğretmesi yerine, bu şekilde kehanette bulunması mümkün değildir. Öte yandan Ali, Muâviye'yi ilk defa Siffin Savaşı'nda tanımamaktadır. İllâ onun öldürülmesini istiyorsa, bu işi kendisinden sonraki nesillere bırakmak yerine Medine'de beraber yaşadığı yıllarda da yapabilir veya yaptırabilirdi. Ayrıca söz konusu metnin devamında sonraki dönemlerde oluşmuş bulunan takiyye anlayışının ipuçlarını veriyor gibi davranması da bu sözlerin sonradan Hz. Ali'ye söylenmiş olmasının kanıtı durumundadır.⁸⁰ Çünkü takiyye anlayışını da Ali dönemi ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

Nehcû'l-Belâğâ'da yer alan ilginç konulardan bir başkası da Türkler meselesidir. Eserde; "sanki onları yüzüne kalkan derisi geçirilmiş bir topluluk gibi görüyorum. Beyaz ve has ipek giyiyorlar, en güzel atları kendilerine saklıyorlar. Onlar ölüme şiddetle giderler..."⁸¹ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu türden cümleler Türklerin savaş usûlleri, taktikleri ve hatta savaş psikolojilerine kadar varan derinlemesine tahkik ve tefsir cümleleridir. Yani bir kimsenin bu cümleleri kurabilmesi için böylesi bir kavimle mücadele etmesi ya onlarla birlikte ya da karşı karşıya bir savaş tecrübesi yaşamaması gerekmektedir. Oysa tarihte Hz. Ali'nin Türklerle yapmış olduğu bir savaş yoktur. Kendi döneminde Müslüman olan belki ferfî olarak birkaç Türk'ten söz etmek mümkün olabilir. Ancak birkaç kişinin yol ve yönteminden yola çıkarak yukarıdaki tespitlerde bulunmak da mümkün değildir.

Hz. Ali'nin Türkler hakkında böylesine geniş bilgisi yokken, Seyyid Razi'nin bu türden bir tecrübesi bulunmaktadır. Zira onun yaşadığı dönemde, özellikle Bağdat'ta Türkler önemli bir unsurdur ve orduda belirgin bir biçimde yer almaktadırlar. Özellikle Sünnî oluşları ve ata binicilikleri ile şöhret bulan bu birlikler Büveyhî ordusu içinde önemli bir mevkie sahiptiler.⁸² Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bu sözleri de Hz. Ali'den daha ziyade Seyyid Razi'ye izafe etmek doğru olacaktır.

⁷⁸ *Nehcû'l-Belâğâ*, 92.

⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/179; Hüd, 11/123; Nahl, 16/77; Neml, 27/65.

⁸⁰ Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in yanında büyümüş olması, birtakım Şîîler için onun gayb bilgisini edinebileceği şeklinde algılanmış ve Ali'nin de gaybı bilebileceği şeklinde tevillere gidilmişse de bu tür iddiaları inandırıcı bulmak oldukça zordur. Bkz. <http://www.balaghah.net/nahj-htm/ara/javab/?id=10> [Site 03. 02. 2007 tarihi itibarıyla ulaşılamıyor.]

⁸¹ *Nehcû'l-Belâğâ*, 186.

⁸² Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi", 51-52; Fikret Işıltan, "Al-Tâilillah", İA, 12/1/68-69.

Nehcü'l-Belâğ'a'da yer alan ve tasvir ettiği dönemle ilişkilendirilemeyecek cümlelerden bir başkası da Cemal Savaşı'ndan sonra Ali'nin kadınları kınaması başlığı altında yer alan ifadeleridir. Söz konusu rivayete göre Hz. Ali; "*Ey insanlar, kadınlar iman, pay ve akıl bakımından noksandırlar. İman bakımından noksanlıklar, hayızlı günlerde namazlardan ve oruçtan uzak olmalıdır*" demektedir.⁸³ Seyyid Razî bu cümlelerle kanaatimizce Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'yi kınadığını imâ etmektedir. Ancak bu ifadelerle iman konusuna getirilen bakış açısı, Nehrevân'da bizzat Ali'nin savaştığı ve mücadele ettiği Haricîlerin iman anlayışına benzemekte ve amel-leri imana dâhil etmiş gibi görünmektedir.⁸⁴ İman hakkında bu türlü tanımlamaların Hz. Ali döneminde sistemleşip sistemleşmediği ve kadınlara bu şekilde bir yaklaşımın ona izafe edilip edilemeyeceği bir yana, sırf yapısı itibarıyla Ali'ye izafe edilemeyecek olan bu sözleri de kanaatimizce Razî'nin Ali'ye söylediği ifadeler olarak kabul etmek gerekmektedir.

Hz. Ali'nin *Nehcü'l-Belâğ'a*'da Hz. Peygamber'i tasvir ettiği iddia edilen cümleler de burada üzerinde durulması gereken ifadelerdendir. Seyyid Razî'ye göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'i tanımlarken şöyle demektedir: "*O tıp bilgisiyle hastalarını dolaşan bir hekimdir. Hastalarının yaralarını sarar, dertlerine çare arar, onlara şifa sunar, kör gönülleri, sağır kulakları, söylemez dilleri iyileştirir.*"⁸⁵ Zikretmiş olduğumuz bu metin ve devamındaki ifadelerin mecaz mı yoksa zahiri anlam mı içerdiği pek açık değildir. Ancak her ne maksatla söylenmiş olursa olsun, yukarıdaki ifadelerle göre Hz. Peygamber bir hekim gibi tanımlanmaktadır. Bu tür ifadeler ise abartıdan başka bir şey değildir.

Seyyid Razî'nin aktardığına göre Hz. Ali yarasa, karınca ve çekirgenin yanında tavus kuşuna da ilgi duymuş ve onun eşsiz güzelliğinden bahsetmiştir.⁸⁶ Bu durum Şiî müellifler için son derece normaldir ve Ali bu gibi konular üzerinde durmakla, Yaraticının eserlerinin güzelliğini ve hikmetini anlatmaktadır.⁸⁷ *Nehcü'l-Belâğ'a*'da tavus kuşu üzerinde uzunca duruluşuna bakacak olursak, burada da Hz. Ali'nin değil de Seyyid Razî'nin bu hayvana önem verdiği kanaatine ulaşabiliriz. Bildiğimiz kadarı ile Hindistan yöresinde yaygın olan bu hayvana Razî'nin dilinden Ali'nin ayrıcalık tanınması ve onun güzelliğini Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak sunması kanaatimizce diğer canlılara karşı yapılmış bir haksızlıktır. Çünkü sıfatlarından birisi de Cemal olan Allah Teâlâ'nın yarattıklarının her biri, ayrı bir

⁸³ *Nehcü'l-Belâğ'a*, 105-106.

⁸⁴ Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000, 17.

⁸⁵ *Nehcü'l-Belâğ'a*, 155-156.

⁸⁶ *Nehcü'l-Belâğ'a*, 216, 235, 256, 271.

⁸⁷ Bkz. Kâsım Habîb Câbir, *el-Felsefe ve'l-'itizâl fi Nehci'l-Belâğ'a*, Beyrut 1407/1987, 277.

güzelliğe sahiptir. Bütün yarattıkları içerisinden sadece tavus kuşunun seçilmesi ve ön plana çıkarılması göze batan bir durumdur.⁸⁸

6. Sonuç

Hız. Ali'nin konuşma ve yazışmalarının derlenmesi sonucu oluşturulduğu iddia edilen *Nehcû'l-Belâğâ'nın*, Ali'ye aidiyeti ciddi problemler içermektedir. Eserin derleyicisi olarak takdim edilen Seyyid Razî'nin yaşadığı döneme baktığımızda, bu sorunun kaynakları hakkında bazı ipuçlarını görebilmekteyiz. Bunların başında söz konusu yazarın Sünnî-Şîf geriliminin yoğun olduğu, siyasî iradenin Şîflikten yana tavır aldığı bir dönemde yaşadığı ve eserin böylesi bir ortamda kaleme alındığını söyleyebiliriz.

Nehcû'l-Belâğâ'nın yazarı olarak Seyyid Razî bilinmesine ve şimdilik bizim de öyle kabul etmemize rağmen, eserin onun ağabeyi olan Seyyid Murtazâ'ya ait olabileceği şeklinde, göz önünde bulundurulması gereken iddialar da bulunmaktadır. Söz konusu iddialar eserin sahlılığı konusuna gölge düşürmektedir.

Nehcû'l-Belâğâ'nın kaynakları konusu Şîf müellifleri oldukça sıkıntıya sokmuş ve bu problemi aşabilmek için çeşitli eserler kaleme almışlardır. Ancak söz konusu eser ve makalelerin iddialarını doğru kabul etmek oldukça güçtür.

Nehcû'l-Belâğâ'nın bizzat kendisi, içeriği itibarıyla Hız. Ali ile ilişkilendirilmesi bakımından oldukça sorunlu bazı ifade ve cümleleri barındırmaktadır. Bu ifadelerin çoğunluğu Ali'nin ölümünden çok sonra ortaya çıkmış ve daha sonraki dönemlerde Şîa tarafından içselleştirilmiş olan "imamet" fikrinin ispatı ile ilişkili cümlelerdir.

Sonuç olarak öyle görünmektedir ki; Seyyid Razî kendi Şîliğinden yola çıkarak, mezhebinin imamına yakışır edebî güzelliği olan bir kitap hazırlama gayreti içine girmiş, bu çerçevede, döneminde yaygın olan bazı rivayetlerden yararlanarak, kendisinden bolca ilâveler yapmakta bir beis görmemiştir. Muhtemelen o başta Şîliğin siyaseti dinîleştiren imamet fikri olmak üzere, öteki iddialarını da destekleyen, içinde efsane, uydurma, şiirsel ve belâğatlı cümlelerin ve güzel sözlerin bulunduğu bir eser meydana getirmiş ve bu eseri de Hız. Ali'ye izafe etmiştir.

NEHCÜ'L-BELÂĞA'NIN MÜELLİFİ VE METNİ İLE İLGİLİ PROBLEMLER

Sıddık Korkmaz

Nehcû'l-Belâğâ Büveyhîler döneminde, Sünnîler ile Şîiler arasında gerginliğin yoğun olarak yaşandığı, Şîa'nın büyük bir devlet desteği gördüğü ortamda hazırlanmıştır. Eser Hız.

⁸⁸ Tavus kuşunun bir kutsal olarak kabul edildiği Yezidîlik için Bkz. E. Ruhi Figlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1990, 220 vd.; Ahmet Turan, *Yezidîler*, Samsun 1994, 3 vd.

Ali'ye izafe edilip, onun söz, hikmet ve vasiyetlerinden oluştuğu şeklinde takdim edilmektedir. Bundan dolayı Şîâ tarafından büyük bir saygıyla benimsenmiş, önemli bir mevkiye konulmuş, üzerine bir çok şerh yazılmış ve araştırmalara konu olmuştur. Böyle olmakla birlikte eserin sahlılığı konusu, halâ çözülememiş bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Eseri Seyyid Radî'nin derlediği konusunda özellikle Şîî çevrelerde yaygın bir kanaat mevcuttur. Böyle olmakla birlikte eseri onun mu yoksa büyük kardeşi olan Murtazâ Radî'nin mi derlediği konusunda, klasik kaynaklarda göz ardı edilemeyecek ciddi nakil ve tartışmalar bulunmaktadır. Bunların ötesinde eserin Hz. Ali'ye aidiyeti konusu da şüphe-den arındırılmış değildir. Muhtelemeden bu belirsizlikten dolayı, eserin kaynakları üzerine bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bütün bu gayretlere rağmen eser, özellikle fikir-hadise uyumu açısından, Hz. Ali ile ilişkilendirilemeyecek bazı nakil ve görüşleri barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Sahabe, Seyyid Radî, Seyyid Murtazâ, *Nehcü'l-Belâğâ*, Büveyhîler, İmâmîmet.

PROBLEMS ABOUT THE AUTHOR OF NAHC AL-BALÂĞAH AND ITS CONTENTS

Nahc al-Balâğah was compiled in Buveyhis time, when there was a big conflict between Sunnis and Shiites at the time Shiite was supported by the government. *Nahc al-Balâğah* is presented as a work of Hz. Ali and consists of his speeches, wisdom and testaments. For this reason it is regarded with a high respect by Shiite and it had an important place in Shiism. There are a lot of commentaries of *Nahc al-Balâğah* and it became a subject for many researches. Nevertheless, even in our time authenticity of this work is an unsolved problem for us.

There is a general belief especially in Shiite groups that *Nahc al-Balâğah* is compiled by Sayyed Radî. On the other hand there are a lot of narrations and debates in classical resources on it and whether it is compiled by Sayyed Radî or by his big brother Murtazâ Radî. Even there is also an unsolved problem if it is Hz. Ali's sayings or not. There may be some researches about *Nahc al-Balâğah* for this uncertainty. But also this work contains some narrations and ideas which can not be related with Hz. Ali.

Keywords: Hz. Ali, Companion, Sayyed Radî, Sayyed Murtazâ, *Nahc al-Balâğah*, Buveyhis, İmâmîmah.

نہج البلاغة والمشكلات التي يتضمنها من ناحية النص والمؤلف

دَوْن نَہج البلاغة في عصر الدولة البويهية، حيث عاش أهل السنة والشيعة صراعاً شديداً فيما بينهم. وقد نال الشيعة من قبل الدولة كل الحماية والدعم. قدّم الكتاب منسوباً إلى علي بن أبي طالب على شكل أقوال وحكم ووصايا وقد حصل على حسن القبول من طرف الشيعة، ولهذا كان له موقع هام عندهم. وعلى هذا الكتاب شروح عدة، فمع ذلك فإن صحة نسبة الكتاب إلى مؤلفه تقف ومازالت تعتبر مشكلة لم تنحل بعد.

فالكاتب في رأي الشيعة دَوْن من قبل السيد الرضي، فمع هذا هل تمّ تدوين الكتاب من قبل الرضي أم من قبل أخيه الكبير المرتضى؟ فالمصادر القديمة تحتوي على نقاشات ونقول كثيرة حول نسبة الكتاب، ولا يمكن صرف النظر عنها. وفوق كل ذلك فإن نسبة الكتاب إلى علي بن أبي طالب أمرٌ لا يخلو من الشبهة. ومن أجل هذا الإهمام عملت بحوث عديدة حول مصادر هذا الكتاب. ومع هذه الجهود المبذولة نجد أن هذا الكتاب لا علاقة له بعلي إذا نظرنا إليه من ناحية ارتباط الحادثة بالفكر.